

عدالت اجتماعی از منظر نهج البلاغه

افسانه سرورستانی^۱

چکیده

^۱. سرورستانی، افسانه، سطح ۲، حوزه حضرت رقیه سلام الله علیها، استان خوزستان، شهرستان رامهرمز

موضوع عدالت اجتماعی، یکی از مفاهیم حیاتی در تفکرات اخلاقی و اجتماعی اسلام، از دیدگاه امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه بسیار مهم و گیراست. این مقاله با هدف بررسی نگاه امام علی (علیه السلام) به عدالت اجتماعی و تفسیرات ایشان در این زمینه، سعی در آشنایی با اصول و ارزش‌هایی که در نهج البلاغه برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پایدار بیان شده، دارد.

در این تحقیق، ابتدا به معرفی اهمیت عدالت اجتماعی و تأثیرات آن بر جوامع معاصر پرداخته خواهد شد. سپس، با استفاده از سخنان و نامه‌های نهج البلاغه، اصول امام علی (علیه السلام) در مورد تعریف و توجیه عدالت اجتماعی، توزیع منابع، حقوق انسانی، و مسائل نابرابری اجتماعی را بررسی می‌کنیم.

تحلیل عمیق مفاهیم و ارزش‌های امام علی (علیه السلام) در مسیر ساخت جامعه عدالتمند، این تحقیق را به یک راهنمای قابل اعتنا در برخورد با چالش‌ها و مسائل اجتماعی معاصر تبدیل می‌کند. امیدواریم که این تحقیق به نقد و تحلیل عمیق‌تر از اصول عدالت اجتماعی از منظر امام علی (علیه السلام) کمک کند و به تداوم بحران‌های اجتماعی و فرهنگی موجود را بررسی نماید.

کلید واژه: عدالت، اجتماع، عدالت اجتماعی، مردم.

مقدمه

در آغازین قرن هفتم هجری، امام علی (علیه السلام)، یکی از بزرگترین شخصیت‌های تاریخ اسلام، مجموعه‌ای از سخنان و نامه‌هایی به نام "نهج البلاغه" را به جامعه اسلامی هدیه کرد. این اثر، مخزنی از حکمت‌ها، اصول

اخلاقی، و توصیه‌های اجتماعی است که هر یک به نحوی شگفت‌انگیز از فطرت انسان و نیازهای اجتماعی و عقلانیت آن می‌گویند.

شهید مطهری تعریف عدالت می‌گویند: «عدالت را شهید این گونه تعریف میکنند: «عدالت در مفهوم وسیعش، عبارت است از: دادن حق صاحبان استحقاق بدون هیچ تبعیضی به آنها. اگر حق هیچ صاحب حقی ادا نشود، برخلاف عدالت است؛ همچنان که اگر تبعیض باشد و حق بعضی داده شود و حق بعضی دیگر داده نشود، باز بر خلاف عدالت است. عدالت از این منظر، ملازم با مساوات است؛ یعنی به همه به چشم مساوی نگریستن و تبعیض قائل نشدن. لازمه این گونه مساوات، عدالت است؛ یعنی اینکه به هر کسی طبق استحقاقش داده شود؛ اگر زیاد استحقاق دارد، زیاد داده شود و اگر کم استحقاق دارد، کم داده شود و در این جهت تبعیضی صورت نگیرد»².

امروزه، در دنیای پرتلاطم و پیچیده امروز، مفاهیمی چون عدالت اجتماعی به عنوان اساسی‌ترین ارزش‌ها در جامعه‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. در این مقاله، ما قصد داریم به بررسی مفهوم عدالت اجتماعی از منظر نهج البلاغه بپردازیم و از زاویه‌های مختلفی به تفسیرات و توصیه‌های امام علی (علیه‌السلام) در این زمینه بپردازیم.

مقالاتی که محور این موضوع کار شده است عبارتند از: (عدالت، عدالت اجتماعی و اقتصاد؛ نویسنده؛ موسی غنی نژاد) و (نسبت توسعه اجتماعی با عدالت اجتماعی؛ نویسنده؛ فرشاد مومنی) و (اقتصاددان مدافع عدالت اجتماعی؛ نویسنده؛ آماریتا سن) و (عدالت اجتماعی و شهر؛ نویسنده؛ حسین حاتمی نژاد).

این مقاله با هدف ارتقای فهم عمومی از اهمیت عدالت اجتماعی و تفکرات اخلاقی و اجتماعی امام علی (علیه‌السلام) نگاشته شده است و امیدواریم که به منابع تاریخی و اخلاقی به عنوان راهنمایی برای ساختاردهی جامعه معاصر بازگردیم.

². مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی، مرتضی مطهری، ج 6، ص 46 و 47

1. مفهوم شناسی

مفهوم عدالت

عدالت در لغت به معنای دادکردن، دادگر بودن، انصاف داشتن، دادگری است.^۳

عدالت در اصطلاح به معنای رعایت برابری در پاداش و کیفر دادن به دیگران، اگر عمل نیک است پاداش، و اگر بد است است کیفر داده شود.^۴

شهید مطهری عدالت را این گونه بیان میکند که: «ما افراد بشر، فردی از نوع خود را که نسبت به دیگران قصد سوئی ندارد، به حقوق آنها تجاوز نمی‌کند، هیچ‌گونه تبعیضی میان افراد قائل نمی‌گردد، در آنچه مربوط به حوزه حکومت و اداره او است، با نهایت بی‌طرفی، به همه به یک چشم نگاه می‌کند، در مناقشات و اختلافات افراد دیگر، طرفدار مظلوم و دشمن ظالم است؛ چنین کسی را دارای نوعی از کمال (یعنی عدالت) می‌دانیم و روش او را قابل «تحسین» می‌شماریم و خود او را (عادل) می‌دانیم».^۵

عدالت خواهی حضرت امیر به قدری مشهود و در رفتار وی محسوس بود که علت شهادت او را شدت عدالت

خواهی او خوانده اند؛ بنابراین، وجود تعابیر بلند عدالت در سخنان و نامه های حضرت و تبیین راه کار ها و

^۳. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ج 2، ص 227

^۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، الفردات، ص 325

^۵. مطهری مرتضی، عدل الهی، ص 45

ابزارهای تامین عدالت از طرف ایشان، امری روشن و طبیعی است. از کلام امام به سه معنا از عدالت میتوان دست یافت:

1. عدالت به معنای مساوات و رفع تبعیض و ظلم

«و آس بینهم فی اللحظة و المنظره حتی لا یطمع العظماء فی حیفک لهم و ل ییاس الضعفاء من عدلک بهم...»⁶

امام علی (علیه السلام) در نامه ای به محمد بن ابی بکر، والی مصر، از او میخواهد تا مبدا به تبعیض، به مردم بنگرد و آنان را از حق مساوات محروم کند؛ زیرا در صورت مشاهده چنین تبعیضی، هم ناتوان (گروه های ضعیف و آسیب پذیر جامعه) آن رفتاری غیر عادلانه می انگارند، و هم ثروتمندان و نور چشمان امکان ستم و بی عدالتی در حق ناتوانان را فراهم میبینند؛ پس میتوان واژه عدل در این کلام را به معنای مساوات و رفع تبعیض دانست و مساوات را مصداق نشانه ای از عدالت برشمرد.

2. عدالت به معنای رعایت حقوق

در سخنان امام علی (علیه السلام) حقوق مطرح شده که از جمله آنها، حقوق حاکمان و رعیت آنها است. از برخی تعبیر که در کلمات حضرت با واژه عدل آمده، معنای رعایت حقوق را میتوان فهمید:

پس چون رعیت حق والی را بگذارد و والی حق رعیت را به جای آرد، حق میان آنان بزرگ مقدار و راه های دین پدیدار و نشانه های عدالت برجا و سنت چنان که باید اجرا، پس کار زمانه آراسته گردد و طمع در پایداری دولت پیوسته و چشم از دشمنان بسته، و اگر رعیت بر والی چیره شود یا والی بر رعیت ستم کند، اختلاف کلمه پدیدار میگردد و نشانه های جور آشکار و تبه کاری در دین بسیار. راه گشاده سنت را رها کنند.

⁶. نهج البلاغه، نامه 27، ص 289

و همچنین امام علی (علیه السلام) فرموده اند: «از نامه ای که به کارگزاران درباره ی نامه های حکومتی و آیین نامه نویسی دولتی: قلمهایی خود را ریز سر کنید، از فاصله میان سطر ها بکاهید، و از زیاده گویی و زیاده نویسی بپرهیزید....».

تأمین زندگی از کار افتادگان

امام علی (علیه السلام) میفرماید: «پیر مرد کور سالخوده ای، در حال گدایی کردن، از کنار علی (علیه السلام) گذشت. علی (علیه السلام) پرسید: «این چیست» گفتند: ای امیر مومنان، مردی نصرانی است. گفت: «از او تا شد کار کشیدید، و حالا پیر و ناتوان شده است، او را رها کردید، از بیت المال خرج او را بدهید!».

6. موانع تحقق عدالت اجتماعی

پذیرای حرف حق نبودن

پذیرای حق نبودن یکی از مواردی است که می تواند مانع عدالت اجتماعی شود. چرا که پذیرای حق نبودن می تواند منجر به تضعیف اعتماد عمومی و افزایش اختلافات اجتماعی شود. وقوع این مسئله می تواند باعث بروز ناامنی، نارضایتی و تشنجات اجتماعی شود که در نهایت به ضرر تمام افراد جامعه می شود.

امیرالمومنین علیه السلام که در کار حکومت بسیار عالی عمل میکردند مبنای ایشان پذیرش انتقادات و شنیده های حرف حق بود. چنان که حضرت اینگونه فرمودند به مردم که: «... با من چنان که با سرکشان گویند، سخن مگویید و چونان که با تیزخویان کنند از من کنار مجوید و با ظاهرآرایی آمیزش مدارید، و شنیدن حق را بر من سنگین مپندارید...؛ چه، آن کس که شنیدن سخن حق بر او گران افتد و نمودن عدالت بر وی دشوار بود، کار به حق و عدالت کردن بر او دشوارتر است.»³¹

³¹. نهج البلاغه، خطبه، 216

رسیدگی نکردن به امور مهم یا غفلت کردن

غفلت از رسیدگی به اموری که مهم است میتواند مانع از عدالت شود چراکه زمانی که مسئولان و تصمیم‌گیران اجتماعی از رسیدگی به نیازها و مسائل مهمی که برای جامعه اساسی هستند، غفلت می‌کنند، این می‌تواند باعث تشدید نابرابری‌ها و ناپسندی‌ها در جامعه شود. مثلاً اهمیت نظام آموزشی، سیستم بهداشتی، برنامه‌های اشتغالزایی و زیرساخت‌های اجتماعی نادیده گرفته شود و در نتیجه، گروه‌های محروم و ضعیف‌تر جامعه به زحمت بیشتری بیافتند.

و همچنین غفلت از رسیدگی به موضوعات مهم می‌تواند منجر به تضعیف نظام عدالت و افزایش نابرابری‌های قانونی شود. این امر می‌تواند باعث ایجاد احساس ناامنی و ناامیدی در جامعه شود و موجب از دست رفتن اعتماد به نظام قانونی و حکومت شود.

امیر المومنین علیه السلام در نامه 53 خود حاکم و زمام دار را از بسیاری از امور نهی می‌کند یکی از آنها غفلت در کارهای مهم است؛ که حضرت چنین بیان دارند: «إِيَّاكَ... وَالْتَّغَابِي عَمَّا يُعْنَى بِهِ مِمَّا قَدْ وَضَعَ لِلْعُيُونِ»؛ (پرهیز از غفلت در آنچه بدان توجه باید و در دیده‌ها نمایان است).

امتیاز گرفتن و انحصار طلبی

یکی از کارهایی که مانع این میشود که عدالت اجتماعی اجرا شود امتیاز گرفتن است چرا که زمانی که افراد یا گروه‌هایی به دنبال انحصار جویی هستند و سعی دارند با امتیاز طلبی، منابع و فرصت‌ها را به نفع خود تمرکز کنند، این می‌تواند منجر به توزیع نامناسب ثروت و فرصت‌ها در جامعه شود. این امر می‌تواند منجر به افزایش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی شود و به ایجاد عدالت اجتماعی مانع شود.

و همچنین انحصار جویی و امتیاز طلبی می‌تواند منجر به تضعیف اعتماد عمومی و ایجاد نارضایتی در جامعه شود. زمانی که افراد احساس می‌کنند که سیستم و نظام اجتماعی به صورت ناعادلانه از منابع و فرصت‌ها

استفاده می‌کند، این می‌تواند اعتماد آنها به سیستم را تخریب کرده و به بروز احساس ناامنی و ناامیدی در جامعه منجر شود.

چنان که امام علی السلام در نامه 53 خود به مالک اشتر چنین می‌فرماید: «بپرهیز از آنکه چیزی را به خود مخصوص داری که بهره همه مردم در آن یکسان است.» در کمتر از یک سطر بعد، حضرت علت پرهیز از ویژه‌خواری را این‌گونه بیان می‌دارند: «چه آن را که به ناروا ستاده باشی از چنگ تو درآرند و به زودی پرده کارها از پیش دیده‌ات بردارند و داد از تو بستانند و به ستم‌دیده رسانند».

به طور کلی، انحصار جویی و امتیاز طلبی می‌تواند به افزایش نابرابری‌ها، تضعیف اعتماد عمومی و افزایش فساد در جامعه منجر شود که همگی از موانع ایجاد عدالت اجتماعی هستند. برای تقویت عدالت اجتماعی، نیاز است که به جای انحصار جویی، از اصول عدالت و توزیع منصفانه منابع و فرصت‌ها در جامعه رعایت شود.

نتیجه

در این مقاله، به بررسی مفهوم عدالت اجتماعی از منظر نهج البلاغه پرداختیم و تأثیرات و اهمیت این مفهوم بر جوامع معاصر را مورد بحث قرار دادیم. با بررسی سخنان و نامه‌های امام علی (علیه‌السلام) در نهج البلاغه، به نتیجه می‌رسیم که عدالت اجتماعی به عنوان یک اصل اساسی در تفکرات امام علی (علیه‌السلام) دارای اهمیت بسیار بالایی است.

از دیدگاه امام علی (علیه‌السلام)، عدالت اجتماعی نه تنها به عنوان یک ارزش اخلاقی، بلکه به عنوان اساسی‌ترین پایه در ساختار اجتماعی و حکومت اسلامی شناخته می‌شود. ایشان به توزیع عادلانه منابع، مساوات در حقوق و فرصت‌ها، و مبارزه با نابرابری‌ها و فساد اجتماعی تأکید داشتند.

نهج البلاغه به عنوان یک منبع ثروتمند از اصول و ارزش‌های اسلامی، به ما یادآوری می‌کند که برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه و پایدار، نیازمند توجه به اصول عدالت اجتماعی و رهنمودهای امام علی (علیه‌السلام) هستیم. از این رو، اهمیت بررسی و درک عمیق مفاهیم عدالت اجتماعی از منظر نهج البلاغه، بیش از پیش رو به گسترش فرهنگ عدالت‌مندی و توسعه جوامع عادلانه و پایدار است. با توجه به تفکرات امام علی (علیه‌السلام)، ما می‌توانیم به ساخت جامعه‌ای پویا و پر از عدالت در جهان معاصر کمک کنیم.

منابع

قرآن

نهج البلاغه

- ابن ابی جمهوری، محمد بن زین الدین، عوالی اللالی، مطبعه سید الشهداء، چاپ اول، 1361
- ابن باویه، محمد بن علی، مترجم؛ کمره ای، محمد باقر، خصال شیخ صدوق، کتابچی، چاپ نهم، 1381
- ابن شعبه، حسن بن علی، تحف العقول، موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ پنجم، 1393
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درر الکلم، موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ هشتم، 1395
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، کتابچی، چاپ دهم، 1386
- حکیمی، محمد، حکیمی، محمدرضا، حکیمی، علی، الحیاه، دلیل ما، چاپ دوازدهم، 1395
- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، مرکز مدیریت حوزه علمیه، چاپ اول، 1392

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، صادق، چاپ اول، 1387

مطهری، مرتضی، سیری در نهج البلاغه، صدرا، چاپ پنجاه و هشت، 1394

مطهری، مرتضی، عدل الهی، صدرا، چاپ یازدهم، 1376

مطهری، مرتضی، مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی، صدرا، چاپ دوازدهم، 1377

معین، محمد، فرهنگ فارسی، امیر کبیر، چاپ بیست و هفتم، 1391

مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب السلامیه، چاپ سی و دو، 1392